

Pod skutima atinske pravde: meteci na sudu

Meteci su bili stranci koji su trajno ili duži vremenski period bili nastanjeni u Atini, i kojima je Atina priznavala poseban status, dodelivši im određena prava i obaveze. Njihov položaj bi se najbolje mogao opisati kao pozicija između segregacije i integracije — nisu bili građani, ali su bili daleko od običnih stranaca. U ovom radu analizira se njihov položaj pred atinskim sudovima i mogućnost da pred njima ostvare pravdu. Koliko im je njihov položaj otežavao ulogu stranke u sporu i sa kojim predrasudama i preprekama su morali da se izbore, pokušavajući da zaštite svoja prava?

Cljučne reči: stranci, meteci, sudovi, procesna sposobnost, antička Atina

„Biti dobar čovek i biti dobar građanin nije isto”
Aristotel

Uvod

Ako je antička Atina bila po nečemu poznata i ako se nečim dičila, to je bila njena demokratija, koju je branila i čuvala po svaku cenu. Atinjani su smatrali da je status atinskog građanina bila velika privilegija, o kojoj su stranci mogli samo da sanjaju. Stroge uslove za sticanje građanstva postavio je Perikle još polovinom V veka pre nove ere, donevši zakon kojim je bilo propisano da je atinski građanin postajao samo onaj čija su oba roditelja bili građani.¹ Građani su bili jedini koji su u polisima imali punu pravnu zaštitu i pun obim građanskih i političkih prava. Upravo zato je bilo od velike važnosti da status građanina nose samo oni koji su ispunjavali zakonski uslov i koji su prošli kroz strogu proceduru provere porekla, pre nego što su bili upisani u registre građana. Bilo kakav pokušaj infiltracije u građanske redove, odnosno lažno predstavljanje

* Asistentkinja na Pravnom fakultetu Univerziteta u Beogradu, *e-mail*: una.divac@ius.bg.ac.rs.

¹ Izuzetno, Eklezija je mogla specijalnom odlukom da naturalizuje pojedinca ili grupu stranaca, kao što je, na primer, bio slučaj sa stanovnicima Plateje, koji su odlukom Narodne skupštine dobili status atinskih građana 427. g. pre n. e: Douglas M. MacDowell, *The Law in Classical Athens*, Thames & Hudson, London, 1978, str. 71.

negrađanina kao građanina, bilo je kažnjavano, u najboljem slučaju, prodajom u ropstvo, a u najgorem, smrću.

Uprkos ovome, stranci su stizali u Atinu u potrazi za boljim životom, znajući da će im mnoga prava ostati izvan domašaja čak i nakon višegodišnjeg rada i života u polisima. Atinski zakoni pravili su razliku između dve vrste stranaca: onih koji su u polis došli na kratko, tj. koji su bili u prolazu (*xenoi*), i onih koji su došli u Atinu sa namerom da se u njoj duže zadrže ili trajno nastane (*metoikoi*).² Ovi drugi, meteci, bili su mnogobrojni i igrali su važnu ulogu u svakodnevnicima Atine, obavljajući čitavu lepezu poslova — od onih uobičajenih, fizičkih, do istaknutih i uglednih koji su donosili prestiž i bogatstvo.³ Metecima je, za razliku od običnih stranaca (*xenoi*), priznat status u atinskom polisima i data su im određena prava (a uz njih i obaveze). Ipak, po njihovom obimu, meteci su dosta zaostajali za građanima i sa punim pravom se mogu zvati stanovnicima drugog reda Atine. U prethodnim radovima analiziran je njihov društveni i pravni položaj,⁴ dok se na njihov položaj pred sudom osvrnulo samo u osnovnim crtama. U ovom radu, pažnja će biti detaljnije posvećena njihovoj procesnoj sposobnosti i mogućnosti da na sudu zaista stignu do pravde i zaštite svoja prava. Posebno će se razmotriti položaj meteka i metekinja, budući da je pol bio jedan od ključnih činilaca koji je olakšavao, odnosno otežavao život u antičkoj Atini.

1. Nadležni sudovi i magistrati

Glavna odlika pravnog položaja meteka jeste da su se nalazili negde između segregacije i integracije u atinsko društvo. Atina je, vodeći se sopstvenim interesima, uskraćivala prava metecima u onim životnim sferama za koje je smatrala da je u njima bilo potrebno da se povuče jasna razlika između građana i meteka i da se naglasi inferiorni položaj ovih drugih, a potom je, u nekim drugim segmentima života, meteke izjednačavala sa građanima, naravno, opet onda kada je to služilo interesima i ciljevima polisa. Ne čudi, stoga, da se ovakav stav prema metecima preslikao i na organizaciju sudstva i sudski postupak.

Najvažniji izvor koji nam otkriva informacije o nadležnosti u metečkim sporovima jeste Aristotelov *Ustav atinski*, napisan tokom

² U literaturi se javljaju pretpostavke da je dužim boravkom smatrano sve preko 30 dana: Mogens H. Hansen, *The Athenian Democracy in the Age of Demosthenes*, Norman: University of Oklahoma Press, 1991, str. 117.

³ Vid. Gjörgy Németh, „Metics in Athens”, *Acta Ant. Hung.* 41/2001, str. 331–348.

⁴ Una Divac, „Integrisanje meteka u atinsko društvo — pouke za današnjicu”, *Identitetski preobražaj Srbije — prilozi projektu 2020*. (ur. I. Krstić, S. Kostić), 2021, str. 101–116. i „Na margini društva: metekinje u antičkoj Atini”, *Harmonius — Journal of Legal and Social Studies in South East Europe*, 2021, str. 36–61.

dvadesetih godina IV veka pre n. e. U njemu se navodi da je arhont polemarh bio nadležan za privatne sporove meteka i privilegovanih stranaca (*proxenoi, isoteleis*), i to na sledeći način: zadržavao je i predsedavao u svim sporovima koji su se ticali metečkog statusa, njihove imovine, metečkih epiklera, kao i u svim drugim privatnim sporovima koje su građani mogli da pokrenu pred arhontom eponimom. Ostale privatne sporove, polemarh je prepuštao nižem sudu, Sudu četrdesetorice, i to tako što je sve te sporove delio na deset grupa, i potom je svaku grupu kockom dodeljivao svakom od deset plemena.⁵ Čini se da je važno isto pravilo kao i za građanske sporove — da je Sud četrdesetorice rešavao spor ako je njegova vrednost bila do 10 drahmi, a u suprotnom je spor upućivao na javnu arbitražu.⁶

Na momenat bi valjalo zastati ovde i razmotriti sve ove informacije. Dakle, vidi se da je za meteke postojao zaseban magistrat, arhont polemarh, koji je u privatnim sporovima bio pandan arhontu eponimu, nadležnom za građane. Ovde bi se u prvi mah moglo reći da je prisutna segregacija meteka, jer im se ne dopušta da, kao stranci, izlaze pred građanskog magistrata. Međutim, ovo razdvajanje nadležnosti, iako bi moglo da ima osnova u statusnoj razlici i da samo po sebi predstavlja pokazatelj ideje da meteci i građani ne čine isto biće, može ipak da ima i jedno praktično obrazloženje, pogotovo ako se prihvati stav nekih naučnika da su meteci *mogli da se pojavljuju i pred nekim građanskim magistratima*. Naime, *Ustav atinski* spominje da su se privatni metečki sporovi rešavali pred polemarhom ili Sudom četrdesetorice. No, šta se dešavalo sa ostalim sporovima za koje je sasvim izvesno da su se meteci u njima mogli naći u ulozi stranke? Ako se ponovo osvrne na izvore, informacija nema mnogo. *Ustav atinski* navodi samo još neke podatke o kojima će reći biti malo kasnije, a to su nadležni sudovi i magistrati za krivično delo ubistva, a iz drugih izvora saznajemo o nadležnosti za posebnu vrstu trgovačkih sporova, *diké emporiké*, u kojima su meteci mogli da budu stranke. Gde se, onda, rešavao čitav niz drugih sporova koji nisu spomenuti ni u jednom postojećem izvoru?

Neki autori smatraju da bi se moglo zaključiti, iako nema čvrstih dokaza, da su u svim ostalim sporovima meteci verovatno izlazili pred iste magistrature kao i građani,⁷ što bi posebno važno za *graphe*

⁵ Sud četrdesetorice sastojao se od 40 sudija — po četiri sudije iz svakog od deset plemena. Svako pleme (fila) imalo je u nadležnosti određen broj atinskih dema (opština). Građanske sporove koji su dolazili pred ovaj sud rešavalo je ono pleme, tj. one četiri plemenske sudije čijoj nadležnosti je pripadala dema tuženog. Budući da meteci nisu imali svoju demu (u demu su se mogli registrovati isključivo građani), polemarh je metečke sporove dodeljivao plemenskim sudijama nasumično, tj. kockom: vid. Alick R. W. Harrison, *The Law of Athens: Procedure*, Oxford University Press, Oxford 1971, str. 18–21.

⁶ Aristot. *Const. Ath.* LVIII 2–3.

⁷ D. M. MacDowell, *op. cit.*, str. 224; M. H. Hansen, *op. cit.*, str. 118. U Lys. XXII tužena je grupa mletečkih trgovaca žitaricama i suđenje se održava pred Helijom, nakon prethodnog saslušanja pred većem Bule, gde su predsedavajući

tužbe.⁸ Budući da se pred istim sudom i magistratom sudilo za nehatno ubistvo građana i za svaki oblik ubistva meteka, a isto tako su se spomenuti trgovački sporovi odigrali pred istim magistratom i sudom bilo da su stranke bili građani, meteci ili stranci, ne bi bilo preterano rizično složiti se sa navedenim zaključkom. U tom slučaju, onda, kao razlog podele nadležnosti između polemarha i eponima, otpada pretpostavka da je to urađeno da bi se meteci, kao inferiorni, sasvim odvojili od građana, jer u suprotnom im ne bi bila data mogućnost da se u bilo kojem sporu pojavljuju pred građanskim magistratima. Razlog je, dakle, mogao da bude sasvim praktične prirode. Mekdauel (MacDowell) smatra da je u ranijem periodu polemarh, kao vrhovni magistrat za sva vojna pitanja, imao u svojoj nadležnosti i sve sporove koji su se ticali stranaca, budući da su od svih Atinjana, vojnici bili ponajviše u kontaktu sa strancima zbog svojih vojnih pohoda i putovanja. Sredinom V veka pre n. e. u izvorima se po prvi put pojavljuje pojam *metek*,⁹ što verovatno ukazuje na to da je njihov status tada postao prepoznat i uređen zakonom, i da su meteci polako postajali brojni u Atini. Mekdauel misli da se tada desila i promena u nadležnosti polemarha, te da bi mu se smanjio obim posla, ostavljeni su pod njegovom vlašću samo meteci, dok su se za strance izdvojili posebni magistrati *xenodikai*.¹⁰

Posmatrano iz ove perspektive, čini se da je polemarhova nadležnost nad metecima bila rezultat prirodne evolucije njegove funkcije usled promena u atinskom društvu, a ne nužno isticanja statusnih razlika između meteka i građana. Reklo bi se možda da je čak suprotno — to što su meteci imali „svog” magistrata koji je, ni manje ni više, bio jedan od arhonata, najistaknutijih magistrata Atine, govori više o potvrđivanju njihovog posebnog statusa i povlačenju jasne razlike između njih i običnih stranaca, gde su meteci približeni građanima i posmatrani kao sastavni deo svakodnevnog života polisa.

magistrati verovatno sitofilaki (*sitophylakes*), u postupku koji je *eisangelia* ili *apagoge*.

⁸ *Graphe* tužbe su bile takozvane javne tužbe, koje su stajale na raspolaganju svakom atinskom građaninu, pa čak i metecima u nekim slučajevima (*Ustav atinski* spominje da su meteci često optuživani za sikofantizam, što ukazuje na to da su bili veoma aktivni kao tužioci u *graphe* postupcima: Aristot. *Const. Ath.* XLIII 5). One su bile predviđene za najteže prestupe protiv opšteg dobra i osnovnih vrednosti atinskog društva, i upravo zato je i dato pravo širokom krugu lica da ih podnose. Kod nekih *graphe* tužbi, uspešni tužilac je dobijao i vrednu nagradu, pa su se posebno tokom IV veka pre n. e. rasprostranili *sikofanti* — zlonamerni tužioci koji su, često neosnovano, podizali *graphe* tužbu protiv nekoga, samo da bi pokušali da se domognu nagrade: Sima Avramović, Vojislav Stanimirović, *Uporedna pravna tradicija*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd 2016, str. 125.

⁹ James Watson, „The Origin of Metic Status in Athens”, *The Cambridge Classical Journal* 56/2010, str. 263, 272; David Whitehead, *The Ideology of the Athenian Metic*, Cambridge Philological Society, Cambridge, 1977, str. 6–10; M. H. Hansen, *op. cit.*, str. 116–117.

¹⁰ D. M. MacDowell, *op. cit.*, str. 80, 222; *Xenodikai* su, čini se, nestali do polovine IV veka pre n. e. pa zato ni ne čudi što se ne spominju u *Ustavu atinskom*.

U prilog tome govori i činjenica da su pred polemarha mogli da izađu obični stranci samo ako im je to pravo dodeljeno kao privilegija, bilo posebnom odlukom kojom je pojedinačni stranac imenom označen kao povlašćen, bilo na osnovu svojevrstnog „međunarodnog” sporazuma između Atine i nekog drugog polisa,¹¹ kojim su bila definisana materijalna i procesna pravila koja bi se primenjivala u slučaju kad bi došlo do spora između Atinjanina i stranca — građanina tog drugog polisa. Nije jasno zašto je nadležnost polemarha u sporu bila poželjna — razlozi su mogli da budu praktične prirode (možda je bila povoljnija procesna pozicija pred polemarhom, jednostavniji ili brži postupak, veća izvesnost izvršenja presude itd.), ali možda samo i počasne, gde se smatralo većom čašću da u sporu običnog stranca predsedava jedan arhont, a ne neki niži magistrat.

Jasno je, svakako, da je polemarh bio nadležan za privatne sporove u kojima su obe strane bile meteci, a reklo bi se da je nesporno i da je bio nadležan kada bi tužilac bio građanin, a tuženi metek. Međutim, u čiju nadležnost je potpadao spor u kojem je metek bio tužilac, a tuženi građanin? Da li se smatralo nepravednim da tuženom građaninu u privatnom sporu predsedava polemarh, umesto nekog građanskog magistrata? Lipsijus (Lipsius) tumači *Ustav atinski* tako da je polemarh predsedavao isključivo u onim suđenjima gde su meteci bili tužena strana.¹² S druge strane, De San Krua (de Ste. Croix) i Harison (Harrison) se ne slažu i ne pronalaze u izvorima osnov za tvrdnju da se i atinski građani nisu mogli pojavljivati pred polemarhom kao tuženi u sporu sa metekom.¹³ Javlja se i treće rešenje na koje se nailazi kod Hansena (Hansen) i Vajtheda (Whitehead), a to je da su sporovi u kojima je makar jedna stranka bila metek uvek išli pred polemarha, a da je on postupao po različitim procesnim pravilima u zavisnosti od toga da li je tuženi bio metek ili građanin.¹⁴ Što se izvora tiče, nažalost nema mnogo podataka. Sačuvan je jedan Lisijin govor u kojem tužilac iznosi da nije bio siguran kome je trebalo da preda svoju tužbu, zato što nije bio jasan status tuženog — tužilac je mislio da je tuženi bio metek, i zato je isprva svoju tužbu predao polemarhu, a potom je na nagovor drugih tužbu predao i direktno Sudu četrdesetorice, jer je postojala sumnja da je tuženi bio iz Plateje.¹⁵ Jasno je da je u pitanju bila neka tužba (iz govora se ne vidi koja tačno) za koju je svakako bio nadležan Sud četrdesetorice. Međutim,

¹¹ Stephen C. Todd, *The Shape of Athenian Law*, Oxford University Press, Oxford, 1995, str. 332–333.

¹² Justus H. Lipsius, *Das attische Recht und Rechtsverfahren*, Erster Band, Leipzig, 1905, str. 65 fn. 49.

¹³ Alick R. W. Harrison, *The Law of Athens: Family and Property*, Oxford University Press, Oxford, 1968, str. 194 fn. 2; Geoffrey E. M. de Ste Croix, „Notes on Jurisdiction in the Athenian Empire. I”, *Classical Quarterly* (11/1961), str. 100 fn 5.

¹⁴ M. H. Hansen, *op. cit.*, str. 118; D. Whitehead, *op. cit.*, str. 92.

¹⁵ Lys. XXIII 2, 13. Građani Plateje su posebnom odlukom Eklezije 427. g. pre n. e. dobili status atinskih građana, kao saveznici Atine. Svaki Platejac se upisivao

ako je tuženi bio metek, tužba je morala prvo da se preda polemarmhu, pa da on kockom taj spor dodeli nekom od plemenskih sudija. S druge strane, ako je tuženi zaista imao status građanina, tužba se predavala direktno Sudu četrdesetorice, gde bi nadležne bile sudije onog plemena kojem je pripadala dema tuženog. Na osnovu ovog govora bi se moglo reći da su se nadležni magistrat i sud određivali prema statusu tuženog, ali opasno je izvući bilo kakav čvrst zaključak na osnovu samo jednog izvora. Pored ovog govora, postoji još jedan, Demostenov, gde je tužilac metek koji je tužbu predao polemarmhu, međutim, iz govora nije jasno da li je tuženi bio građanin ili metek, pa ovaj govor ne može pomoći u rešavanju dileme.¹⁶

Ranije je spomenuto da *Ustav atinski* daje i informaciju o nadležnom magistratu i sudu u slučajevima ubistva. Oni su se uvek određivali prema statusu žrtve, tako da je za umišljajno ubistvo građanina nadležni sud bio Areopag, a za nehatno ubistvo građanina i svaki oblik ubistva meteka, roba ili stranca, suđenje se odvijalo pred Paladionom. Predsedavajući magistrat u svim slučajevima bio je arhont basileus.¹⁷ Prvo što se može zapaziti jeste način na koji su vrste ubistava odvojene, odnosno grupisane pred različitim sudovima. Nije poznato da je postojala neka razlika u proceduri prilikom suđenja za umišljajno i nehatno ubistvo, pa da se time objasni postojanje odvojenih sudova za njih. Suštinski, jedina razlika koja je poznata jeste u kazni koja se mogla izreći u jednom, odnosno drugom slučaju. Za umišljajno ubistvo građanina, izricala se smrtna kazna, konfiskovala se sva imovina ubice i bilo je zabranjeno da se sahrani na tlu Atine. Za nehatno ubistvo građanina, izricala se kazna doživotnog proгона iz Atine, osim ako bi porodica žrtve oprostila ubici, kada bi mu bilo dozvoljeno da se vrati u polis; ako bi se vratio bez oprosta, svako je mogao da ga nekažnjeno ubije ili da ga odvede pred tesmotete koji su izvršavali smrtnu kaznu bez suđenja.¹⁸ Utisak je da su sudovi odvojeni upravo na osnovu maksimalne kazne koju su mogli da izreknu — da je Areopag mogao da izrekne smrtnu kaznu (uz navedene prateće dve), dok je Paladion mogao da izrekne samo kaznu proгона. Ako je to tačno — a potrebno je zadržati izvesne rezerve u pogledu ovog tumačenja — to bi značilo da su meteci bili stavljeni u nepovoljniji položaj u odnosu na građane. Ne samo da su bili grupisani sa robovima i strancima, licima koja su posmatrana kao „stvari koje govore”, odnosno kao „autsajderi”, već se njihov život u neku ruku cenio manje od života građana, budući da se za umišljajno ubistvo meteka mogla izreći samo kazna proгона. Dakle, veći je zločin bilo umišljajno ubiti građanina, nego umišljajno ubiti meteka. Ako su

u neku od atinskih dema i njome se identifikovao, kao, na primer, u spomenutom govoru, gde je Pankleon tvrdio da pripada atinskoj demi Dekeleji.

¹⁶ Dem. XXXII 29.

¹⁷ Aristot. *Const. Ath.* LVII 3.

¹⁸ Avramović S, V. Stanimirović, *op. cit.*, str. 122.

sve ove pretpostavke tačne,¹⁹ ne bi se moglo reći da su meteci u potpunosti uspevali da ostvare pravdu pred atinskim sudom.

Poslednja vrsta spora na koju se nailazi u izvorima upravo pokazuje da je Atina meteke, pa čak i obične strance, izjednačavala sa građanima onda kada je to služilo njenom interesu. U pitanju su bili svojevrsni trgovački sporovi pokrenuti tužbom *dikê emporikê*. To su bili redovni, mesečni sporovi, koji su uvedeni reformama u periodu između 355. i 342. godine pre n. e, i koji su se mogli pokrenuti u periodu od trećeg do desetog meseca u godini, gde su nadležni magistrati bili tesmoteti, a sud Helieja.²⁰ Iz nekoliko Demostenovih govora saznaju se detalji o ovoj tužbi.²¹ Bila je na raspolaganju i građanima, i metecima, i strancima, za sve prestupe koji su imali bilo kakve veze sa trgovcima ili brodskim kapetanima, a koji su se desili u atinskoj trgovačkoj luci u Pireju, ili na putu od/do Pireja, ili su imali veze sa takvim putem. Tako su se, na primer, stranke mogle tužiti oko pomorskog zajma, krađe ugovornih dokumenata, štete koja je nastala usled finansijskog gubitka prouzrokovanog namernim kršenjem ugovora, ali i zbog tuče i nanošenja telesnih povreda tokom svađe oko duga. Na *dikê emporikê* moglo se odgovoriti tužbom *paragraphê*, a na raspolagnju su stajali čak i postupci *endeixis* i *apagoge* u kojima se moglo boriti protiv zlonamernog progona trgovaca i brodskih kapetana. Najvažnije od svega, u ovim sporovima važila su ista materijalna i procesna pravila za sve stranke, bez obzira na njihov status.²² Kakav interes je Atina imala da u ovoj sferi izjednači ne samo meteke sa građanima, već i strance? Odgovor se sam nameće — ekonomski. Bilo kakve prepreke u trgovini i poslovanju, usporavanja i pravna neizvesnost, nisu odgovarali ni trgovcima, ni Atini. Ako trgovci, bilo strani, bilo metečki, nisu mogli neometano da posluju i da unapred znaju da će im biti pružena odgovarajuća pravna zaštita, i to na način na koji neće biti stavljeni u nepovoljniji položaj u odnosu na Atinjane, svoj posao bi jednostavno preneli u neku drugu luku, čime bi Atina bila na gubitku. Na osnovu svega, reklo bi se da su meteci uživali bolju pravnu zaštitu u poslovnoj, nego u privatnoj sferi.

Na samom kraju treba spomenuti još jedan podatak. U jednom Lisijinom²³ i jednom Isokratovom govoru,²⁴ spominje se da je veće Bule imalo ovlašćenje da prilikom prethodnog saslušanja slučaja, donese odluku da se stranka odmah odvede pred Sud jedanaestorice i da se pogubi bez suđenja. U oba govora, lice odnosno lica kojima je ta mogućnost bila stavljena u izvesnost bili su meteci. Ako je negde vidljivo da je put do pravde za meteke nekada bio strm i trnovit,

¹⁹ Ista zapažanja ima i A. R. W. Harrison (1968), *op. cit.*, str. 169–170, 197–8.

²⁰ David Phillips, *The Law of Ancient Athens*, The University Michigan Press, Ann Arbor, 2016, str. 375.

²¹ Dem. XXXII, Dem. XXXIII, Dem. XXXIV, Dem. XXXV, Dem. LVI, Dem. LVIII.

²² D. Phillips, *op. cit.*, str. 375.

²³ Lys. XXII 2.

²⁴ Isoc. XVII 42.

to je upravo u ovom slučaju. Građani nisu mogli da budu pogubljeni bez prethodnog suđenja, osim u retkim, odobrenim slučajevima, koji su najčešće imali veze sa izvršenjem teških krivičnih dela poput izdaje i pronevere.²⁵ Čak i kada bi bili uhvaćeni *in flagranti*, odnosno *ep'autophoroi*, oni su morali da zvanično priznaju svoj zločin da bi mogli da budu pogubljeni bez suđenja. Ako nisu želeli da priznaju, moralo je da im se obezbedi suđenje.²⁶ Iz ovih govora jasno je da je metecima život nekada visio o koncu i pre nego što bi stigli do same sudnice, i da su ubedljivost, retorička veština i sreća nekada bile jedina stvar koja ih je delila od sigurne smrti.

2. Meteci na sudu

Meteci su, čini se, imali punu procesnu sposobnost kada su bili u pitanju privatni sporovi. U izvorima se može naići na govore u kojima je metek samog sebe zastupao,²⁷ kao i na govore u kojima je meteku pomagao prijatelj,²⁸ ali nigde se ne može naići na podatak koji bi naslutio da je *prostates* morao da zastupa svog meteka na sudu. S druge strane, što se javnih tužbi tiče, nije sigurno da li su sve bile na raspolaganju metecima, ali neke svakako jesu,²⁹ budući da *Ustav atinski* spominje da su meteci često bili optuživani za sikofantizam.³⁰ Čini se da su im izvan domašaja bile tužbe *graphe hubreos*³¹ i *graphe xenias*,³² jer zakoni koji su citirani u govorima navode da su te tužbe bile na raspolaganju samo građanima (pod uslovom, naravno, da je stranka u oba slučaja ispravno citirala tekst zakona).

Međutim, iako su meteci očigledno mogli da budu stranke u sporu, zakon je atinskim tužiocima dozvoljavao da traže od tuženog meteka da obezbedi jemce, koji će garantovati pred sudom da metek neće

²⁵ Navedeni slučaj, gde je osuđeni ubica iz nehata mogao da bude „pogubljen bez suđenja” ako bi se pojavio u polisima bez oprosta porodice žrtve, nije, tehnički, bivao pogubljen bez suđenja — suđenja je bilo, u njemu je osuđen i proganjan iz polisa. Po (nedozvoljenom) povratku u polis, on će samo automatski biti pogubljen, jer potrebe za dodatnim suđenjem nije bilo, budući da je njegova krivica već utvrđena. Što se tiče primera izuzetnih slučajeva: Lys. XIX 7, Dem. XXV 87.

²⁶ Edward Harris, ““In the Act” or “Red-Handed”? Apagoge to the Eleven and Furtum Manifestum”, *Democracy and the Rule of Law in Classical Athens (Essays on Law, Society, and Politics)*, Vol. 10, 2006, str. 373.

²⁷ Lys. XII, Isocr. XVII.

²⁸ Lys. V 1–2.

²⁹ Na primer, Dem. LIX 64–66, gde stranac podiže *graphe adikos heirkhtenai*, tužbu protiv lica koje se prema građaninu ophodi kao da je rob. Ako je običan stranac mogao da podigne ovu tužbu, verovatno je mogao i metek.

³⁰ Arist. *Const. Ath.* XLIII 5; A. R. W. Harrison (1971), *op. cit.*, str. 60; tužbu za sikofantizam je mogao da podigne i stranac, ali su tuženi isključivo mogli da budu građani ili meteci.

³¹ Dem. XXI 47.

³² Dem. LIX 16.

pobeći i da će se pojaviti na suđenju.³³ Takođe, kroz izvore provejava i podatak da je tuženi metek mogao silom da bude dovučen na suđenje,³⁴ dok tako nešto nije postojalo kao opcija za tužene građane — njima se samo upućivao poziv, *prosklesis*, i prepuštano im je da se sami pojave na suđenju. Kroz sve ove, u govorima usputno spomenuite, podatke, stiče se slika da su meteci, iako su imali skoro punu procesnu sposobnost, posmatrani kao izvesni faktor rizika, koji je zahtevao grubo ophođenje i nepoverenje polisa. Pitanje je i kakav je utisak na sudije ostavljala slika tuženog meteka okruženog jemcima, koji su bili tu da garantuju njegovo prisustvo, odnosno meteka kojeg tužilac silom uvlači u sudnicu. Takve scene su zasigurno izazivale određenu dozu podozrivosti i negativnosti u sudijama, što je meteku verovatno otežavalo njegovu odbranu i smanjivalo mogućnost uspeha u sporu, jer prvo je morao da ubedi sudije da ne treba da ga posmatraju kao nekog stranca koji pokušava da izbegne pravdu, pa tek onda da ih privoli da saslušaju njegove konkretne argumente kojima pobija tužiočeve navode.

Metecima je, takođe, pretila opasnost torture. Za razliku od građana, koji nikada nisu mogli da budu podvrgnuti mučenju,³⁵ i za razliku od robova, koji su kao svedoci uvek morali da daju svoj iskaz pod torturom,³⁶ za meteke je ta opcija ostavljena kao neobavezna, ali dostupna, ako su tako nalagali interesi polisa.³⁷ Time su ponovo izdvojeni od građana, čije se dostojanstvo čuvalo, i obeleženi kao stranci koji možda nemaju najbolji interes Atine na umu, te je neophodno nekada iz njih nasiljem iščupati istinu, kao što se radilo i sa robovima.

Ovde bi trebalo razmotriti i specifične tužbe koje su bile usmerene protiv meteka, da bi se zaokružila priča o njihovoj poziciji na sudu i mogućnosti da se izbere za pravdu. Atinjanima je, kao što se može primetiti, bilo veoma važno da postoje jasne granice između pripadnika različitih statusa; meteci su dobijali privilegiju jednakog tretmana onda kada je to bilo u interesu polisa, ali su u svim drugim situacijama svakodnevno podsećani da oni, ipak, nisu građani. Ne čudi, stoga, da je postojao čitav niz tužbi koje su bile usmerene protiv onih koji su „zamagljivali” granice između statusa ili se lažno predstavljali kao građani. Nekada su te tužbe bile osnovane, a nekada su korišćene kao opasno sredstvo protiv onih meteka koji su možda nekom građaninu jednostavno zasmetali. Ishodi ovih tužbi bili su ozbiljni — kazna je, uglavnom, bila prodaja stranca, odnosno meteka u

³³ Isocr. XVII 2–9, 11–16.

³⁴ Isocr. XVII 12, Dem. XXXII 29.

³⁵ Andoc. I 43; Odluka (psefizma) koja se spominje u ovom segmentu, koja je doneta za vreme arhonta Skamandrija, zabranjivala je ispitivanje građana primenom torture. Ta odluka se mogla ukinuti samo u momentima velike krize, kada je veće Bule imalo diskreciono ovlašćenje da je privremeno suspenduje.

³⁶ Isaeus VIII 12.

³⁷ Lys. XIII 27, 54, 59–61.

ropstvo,³⁸ a ako bi bili uhvaćeni u učestvovanju u političkom životu polisa, kazna je mogla čak da bude i smrtna.³⁹ Tužbe su bile sledeće:

— *graphe xenias*, kojom su mogli da budu tuženi stranci i meteci koji su se navodno predstavljali lažno kao građani;

— *graphe aprostasiou*, kojom je mogao da bude tužen metek zato što „nije imao *prostates-a*”, što je Harison tumačio dvojako: da uopšte nije imao *prostatesa* prilikom registrovanja kao metek, ili da nije mogao da obezbedi prisustvo *prostatesa* u momentu kada se protiv njega podizala tužba;⁴⁰

— *dike apostasiou*, tužba kojom je bivši gospodar mogao da tuži svog oslobođenika (koji je po oslobođenju dobijao status meteka) za neispunjenje dogovorenih obaveza, i koja je kao posledicu mogla da ima povratak u ropski status.

Čak dve su, kako se vidi, bile javne tužbe, dostupne svakome kao oružje u „lovu na nedostojne”. One su bile posebno opasne za metekkinje, o čemu će biti reči u sledećem dijelu. Iako je sigurno bilo onih koji su zaista pokušavali da lažno prikažu svoj status, činjenica je da su ove tužbe otvarale vrata ka nesigurnosti metekčkog položaja, gde je u svakom momentu neko mogao da ga ospori, te da na meteka prebaci teret dokazivanja suprotnog, u „areni” koju su činili samo građani, koji su, makar u neku ruku, bili skloniji da poveruju navodima svog sugrađanina-tužioca.

3. Metekkinje na sudu

Budući da je o položaju metekkinja bilo dosta reči u ranijem radu, da bi se izbegla ponavljanja, ovde će biti izložene samo osnovne teze da bi se dobila potpuna slika o metekčkom položaju, gde ulogu nije igralo samo strano poreklo, već i pol.

Metekkinje su bile u dvostruko nezavidnom položaju. One su, pre svega, morale da se bore sa svim stereotipima koje je sa sobom nosio položaj stranca u Atini, a potom su morale da se bore i protiv svih društvenih stega koje su im se nametale samo zato što su bile žene u Atini. Ili, kako je to rekla Gof (Goff): „Atina je bila osnovana na temeljima ekskluzije žena, stranaca (meteka) i robova.”⁴¹

Fokusirajući se samo na njihov položaj pred sudom i procesnu sposobnost, treba napomenuti da je postojala razlika između dve vrste metekkinja: onih koje su imale svoje starešine, (*kyrios*) i onih koje nisu — samostalnih metekkinja. Samostalna žena, žena bez *kyriosa*, bilo je nešto nepojmljivo u građanskom sloju atinskog društva. Svaka

³⁸ S. C. Todd, *op. cit.*, str. 139.

³⁹ M. H. Hansen, *op. cit.*, str. 62.

⁴⁰ A. R. W. Harison (1971), *op. cit.*, str. 11. Svaki metek je morao da ima svog *prostatesa* — atinskog građanina koji je bio prisutan prilikom registracije meteka i koji je bio neka vrsta svedoka i jemca da je metek zaista upisan u registar.

⁴¹ Barbara Goff, *Citizens Bacchae: Women's Ritual Practice in Ancient Greece*, University of California Press, Berkeley — LA — London 2004, str. 162.

građanka je *moralis* da ima starešinu, a ako joj nije ostao baš niko od punoletnih, muških članova porodice, dodeljivao bi joj se stara-telj. Jedini slučaj gde su žene mogle da budu bez starešine jeste među metecima. Dešavalo se da strankinje dođu same u polis u potrazi za boljim životom, te da nađu zaposlenje kao prostitutke ili se pro-čuju kao hetere, obrazovane i prefinjene strankinje koje su uvek bi-le dobrodošao gost na simpozijumima i u muškim razgovorima. Ta-kve žene su najverovatnije bile same sebi starešine, i od svih žena su imale možda najviše prava i sloboda. Međutim, u jednoj stvari su bi-le prilično uskraćene i ranjive, a to je upravo njihov položaj na sudu.

Metekinje koje su imale svoje starešine takvih briga nisu imale — sve njihove interese i prava na sudu štiti je upravo njihov starešina — otac, muž, brat ili koji drugi muški srodnik. Samostalne metekinje, s druge strane, nisu imale svog *kyrios*, a nisu mogle ni da same se-be zastupaju na sudu, zato što nijedna žena nije imala procesnu spo-sobnost u Atini. Pretpostavlja se da su samostalne metekinje imale svoje *prostates*, kao što su ih imali i meteci, ali da *prostates* ni u nji-hovom životu nije imao veću ulogu od garanta metečkog statusa, tj. svedoka da se metekinja registrovala pred organima polisa.⁴² Nedo-statak muškog zaštitnika ih je ostavljao izuzetno ranjivim, i jedino što im je preostajalo je da se pouzdaju u dobru volju svojih klijenata ili prijatelja da na sebe preuzmu zadatak odbrane njihovih interesa pred sudom — od pokušaja obične naplate potraživanja, do ozbilj-nijih stvari, poput tužbe za nanošenje telesnih povreda, seksualnog nasilja i odbrane u sporu koji je pretio metekinj i oduzimanjem slo-bode.⁴³ Budući da su odudarale od uobičajene matrice ponašanja že-ne u Atini, često su posmatrane kao opasne i destruktivne, i „bole su oči” u atinskom društvu, te su zato neretko bile meta zlonamer-nog progona pred sudovima, gde im se osporavao metečki status, a nekad stavljala na teret i teška krivična dela za koja je bila zapreće-na smrtna kazna.⁴⁴

Zaključak

Tod (Todd) je ispravno primetio da su meteci možda mogli druš-tveno da budu superiorniji od građana, ako bi se svojim ugledom, imetkom ili obrazovanjem istakli u društvu, ali to nikada nisu mo-gli da budu u političkom, pa čak i pravnom smislu.⁴⁵ Ne bi se moglo reći da je metecima pravda pred sudom uvek izmicala i da nikako nisu uspevali da zaštite svoja prava i interese, ali iz postojećih izvora se vidi da je taj put ka pravdi neretko bio otežan, neizvestan i opa-san. Iako su bili aktivni učesnici u društvenom životu polisa, iako su

⁴² U. Divac, „Na margini društva: metekinje u antičkoj Atini”, *Harmonius — Jo-urnal of Legal and Social Studies in South East Europe*, 2021, str. 49.

⁴³ *Ibid.*, 50–51.

⁴⁴ *Ibid.*

⁴⁵ S. C. Todd, *op. cit.*, str. 173.

doprinosili njegovom boljitku,⁴⁶ oni su, ipak, posmatrani kao stranci, kojima je trebalo da bude dovoljna privilegija to što im je uopšte dopušteno da prebivaju u Atini, a Atina im nikad nije dozvoljavala da zaborave „gde im je mesto”. Bilo im je dato dovoljno da im život u polisu ne bude nemoguć i da se kod njih razvije subjektivni osećaj svojevrsne pripadnosti, ali nedovoljno da bi ikada mogli da dosegnu visine na kojima su počivali građani. Atinska pravda, je, čini se, za meteke bila mač sa dve oštrice.

Literatura

1. Avramović, S, V. Stanimirović, *Uporedna pravna tradicija*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd 2016.
2. De Ste Croix, G. E. M, „Notes on Jurisdiction in the Athenian Empire. I”, *Classical Quarterly* (11/1961), str. 94–112.
3. Divac, U, „Na margini društva: metekinje u antičkoj Atini”, *Harmonius — Journal of Legal and Social Studies in South East Europe* 2021, str. 36–61.
4. Goff, B, *Citizens Bacchae: Women's Ritual Practice in Ancient Greece*, University of California Press, Berkeley — LA — London, 2004.
5. Hansen, M. H, *The Athenian Democracy in the Age of Demosthenes*, Norman, University of Oklahoma Press, 1991.
6. Harris, E, ““In the Act” or “Red-Handed”? Apagoge to the Eleven and Furtum Manifestum”, *Democracy and the Rule of Law in Classical Athens (Essays on Law, Society, and Politics)*, Vol. 10, 2006, str. 373–390.
7. Harrison, A. R. W, *The Law of Athens: Family and Property*, Oxford University Press, Oxford 1968.
8. Harrison, A. R. W, *The Law of Athens: Procedure*, Oxford University Press, Oxford 1971.
9. Lipsius, J. H, *Das attische Recht und Rechtsverfahren*, Erster Band, Leipzig, 1905.
10. MacDowell, D. M, *The Law in Classical Athens*, Thames & Hudson, London, 1978.
11. Németh, G, „Metics in Athens”, *Acta Ant. Hung.* 41/2001, str. 331–348.
12. Phillips, D, *The Law of Ancient Athens*, The University Michigan Press, Ann Arbor 2016.
13. Todd, S. C, *The Shape of Athenian Law*, Oxford University Press, Oxford, 1995.
14. Watson, J, „The Origin of Metic Status in Athens”, *The Cambridge Classical Journal* 56/2010, str. 259–278.
15. Whitehead, D, *The Ideology of the Athenian Metic*, Cambridge Philological Society, Cambridge 1977.

Izvori

1. Andocides * *Minor Attic Orators I: Antiphon, Andocides*
(prevod na engl. K. J. Maidment).
Cambridge, M. A. — London 1968.

⁴⁶ Dovoljan je samo jedan primer da bi se dočaralo koliko su meteci mogli da ostave traga u Atini — Aristotel je bio metek!

2. Aristotle: * *Aristotle in 23 Volumes*, vol. 20 (prevod na engl. H. Rackham H.), Cambridge, M. A. — London, 1952.
* *Athenaion Politeia* (ed. Kenyon), Oxford, 1920.
3. Demosthenes: * *Demosthenes with an English translation* (prevod na engl. A. T. Murray, Ph. D., LL. D.), Cambridge, MA, Harvard University Press; London, William Heinemann Ltd, 1939.
* *Demosthenis orationes* (ed. Butcher S. H. and Rennie W.), Oxonii, 1907 and 1921.
* *Demosthenis orationes* (ed. Rennie W.), Oxonii, 1931.
* *Demosthenes with an English translation* (prevod na engl. Norman W. DeWitt, Ph. D., i Norman J. DeWitt, Ph. D), Cambridge, MA, Harvard University Press; London, William Heinemann Ltd, 1949.
4. Isaeus * *Isaeus with an English translation* (prevod na engl. E. Seymour Forster, M. A), Cambridge, MA, Harvard University Press; London, William Heinemann Ltd, 1962.
5. Isocrates * *Isocrates, I-III (Isocrates, I-III)* (превод на енгл. G. Norlin), Cambridge, M. A. — London, 1980.
6. Lysias * *Lysias* (prevod na engl. W. R. M. Lamb), Cambridge, M. A. — London, 1930.

Una Divac, LL. M.

UNDER THE AUSCPIES OF THE ATHENIAN JUSTICE: METICS IN COURT

Ancient Athens was famous for its democracy, which the polis protected with every means available. It nurtured the idea that the fruits of democracy were mainly for its citizens to enjoy, and in alignment with that, citizens were the only ones in the polis who had the capacity to exercise the full extent of all civil and political rights. Pericles was the one who set the citizenship law in the middle of the V century B. C, which stated that an Athenian citizen was a person whose both parents were also citizens, excluding, therefore, every individual who only had one Athenian parent. Despite these limitations, many foreigners kept arriving in Athens with the intention of staying there permanently or at least for an extended period. These foreigners slowly became a part of the polis' everyday life, and they were so numerous that Athens legally recognised them and awarded them a special status — *metics*.

Metics, however, lived in Athens with many limitations, and the best way to describe their position is to say that they were somewhere between segregation and integration into Athenian society. While they had more rights than an average foreigner (*xenos*), they lacked other important rights that were available to the citizens, such as political rights and the right to own property. This paper focuses on metics' legal standing in the courts of law and their ability to attain fairness and justice. While many actions were at their disposal to initiate (all the private ones, *dikai*, and probably most of the public, *graphai*), there were some elements which showed that

metics were still seen as lesser than the citizens and were awarded equal treatment only when it was in the interest of the polis (for example, in merchant cases, where it was of great importance that they were resolved fast, in order not to disrupt trade). Unlike citizens who enjoyed protection, metics could have been tortured to extract relevant information, and they also could have been physically dragged into the courtroom by the prosecutor. Additionally, they could have been asked to produce sureties before the magistrate to guarantee they would appear in court on the day of the trial. While treated as more than a common foreigner, they were still legally seen as potentially disloyal and needing firm control. The position was particularly difficult for metic women, who not only had to fight the stereotypes attributed to foreigners but also the difficulties of living as a foreign woman in Athens, where the position of women was anything but enviable.

Key words: foreigners, metics, courts of law, procedural capacity, ancient Athens